

ЯНКО Жанна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (zhanna_yanko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9323-0160>

Фоменко Людмила – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (ludafom1984@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4202-9560>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.18>

Бібліографічний опис статі: Янко, Ж., Фоменко, Л. (2021). Людяність в контексті соціального пізнання українських освітніх реалій. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 43, 134–142, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.18>

ЛЮДЯНІСТЬ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТНІХ РЕАЛІЙ

Анотація. Метою статті є аналіз проблеми людяності як ключового та ціннісного підґрунтя існування та розвитку освіти. Соціальне пізнання сучасного стану освіти слугує методологічним інструментом виявлення недоліків у царині освіти та водночас сприяє окресленню тенденції і перспектив розвитку освіти як всеохоплюючого суспільного явища. **Методологія.** Засобами досягнення поставленої мети є принципи і категорії діалектики, філософської антропології, ціннісний та соціокультурний підхід, феноменологічний та герменевтичний дискурси, методи аналізу та синтезу, компаративістики. **Наукова новизна.** Соціальні реалії в сучасному українському суспільстві можна визначити як межові та кризові, що постають такими, які потребують спеціального аналізу для вияву «хворобливих» явищ в освіті та у гуманітарній галузі. Духовно-антропологічні цінності розглядаються як смислові та серцевинні крізь призму ідей Григорія Сковороди, Івана Франка, Наталії Кобринської. Освіта повинна посідати чільне місце в суспільному житті та стати інтегральним підґрунтям для його прогресивного духовного поступу. Водночас головна мета освіти має полягати у проявленні людяності через гуманітаристику з метою досягнення щастя для кожної особисті. **Висновки.** Кризові та «хворобливі» явища в освіті породжені такими ж характеристиками суспільного стану. Діалектичний взаємозв'язок суспільства та культури через освіту і, навпаки, освіти через епідемію в духовно-гуманітарній складовій частині суспільства та сучасної цивілізаційно-культурної ситуації потребують негайних втручань, але не постійних реформ, що більше нівелюють усі попередні культурно-освітні здобутки, ніж творять нову школу та освіту, що аж ніяк не сприяють просвітленню душі кожної людини, її проявленню, її образотворенню. Орієнтовними тенденціями розвитку освіти повинні стати духовність, філософія, філософія освіти, прагнення до знань, а не обмін інформацією, досягнення щастя кожною особистістю засобами освіти, а саме гуманітарної освіти, формування умов із боку держави для забезпечення належного рівня освіти та реалізації особистості у суспільстві як вільної, повноправної, освіченої та щасливої Людини. Над імплементацією саме таких ідей варто працювати та втілювати їх у життя, треба будувати справжню освіту як осереддя людяності, культури та духовності, царину науковості та технологічності.

Ключові слова: людяність, соціальне пізнання, освіта, філософія освіти, Г. Сковорода, І. Франко, Н. Кобринська, щастя, гуманітаристика, художня література.

YANKO Zhanna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy named after Professor Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (zhanna_yanko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9323-0160>

FOMENKO Lyudmila – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy named after Professor Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, I. Franko Str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (ludafom1984@ukr.net)

ORCID: <https://orsid.org/0000-0002-42029560>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.18>

To cite this article: Yanko, Zh., Fomenko, L. (2021). Liudianist v konteksti sotsialnoho piznannia ukrainskykh osvitnikh realiï [Humanity in the context of social cognition of Ukrainian educational realities]. *Liudynoznavchi*

studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 43, 134–142, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.18>

HUMANITY IN THE CONTEXT OF SOCIAL COGNITION OF UKRAINIAN EDUCATIONAL REALITIES

Summary. *The purpose of the article is to analyze the problem of humanity as a key and valuable basis for the existence and development of education. Social cognition of the current state of education serves as a methodological tool for identifying shortcomings in the field of education and at the same time helps to outline trends and prospects for the development of education as a comprehensive social phenomenon. Methodology.* The means to achieve this goal are the principles and categories of dialectics, philosophical anthropology, value and socio-cultural approach, phenomenological and hermeneutic discourses, methods of analysis and synthesis, comparative studies. **Scientific novelty.** Social realities in modern Ukrainian society can be defined as borderline and crisis, which appear to require special analysis to identify "painful" phenomena in education and the humanities. Spiritual and anthropological values are considered as semantic and core through the prism of the ideas of Hryhoriy Skovoroda, Ivan Franko, Natalia Kobrynska. Education must occupy a prominent place in public life and become an integral basis for its progressive spiritual progress. At the same time, the main goal of education should be to show humanity through the humanities in order to achieve happiness for each individual. **Conclusions.** Crisis and "painful" phenomena in education are generated by the same characteristics of social status. The dialectical relationship between society and culture through education and, conversely, education through the epidemic in the spiritual and humanitarian component of society and the modern civilizational and cultural situation requires immediate intervention, but not constant reforms that level all previous cultural and educational achievements rather than creating a new school and education that does not contribute to the enlightenment of the soul of every person, its manifestation, her image of creation. The indicative trends in the development of education should be spirituality, philosophy, philosophy of education, the pursuit of knowledge, not the exchange of information, the achievement of happiness by each individual through education, namely humanitarian education, the formation of conditions by the state to ensure proper education and realization free, full, educated and happy Man. It is necessary to work on the implementation of such ideas and implement them, it is necessary to build a real education as a center of humanity, culture and spirituality, the realm of science and technology.

Key words: *humanity, social cognition, education, philosophy of education, G. Skovoroda, I. Franko, N. Kobrynska, happiness, humanities, fiction.*

Постановка проблеми. Сучасні освітні реалії постають фокусом минулого та майбутнього освіти. Освіта сьогодні переживає світоглядну кризу, з огляду на суспільні процеси не лише в Україні, але й загалом у цивілізованому світі. Пандемія через Covid-19 загострила низку проблем, що виявилися в медицині, в економіці, в освіті та правовій царині. Але ті та інші сфери суспільного життя передовсім пов'язані з людиною. Тому людяність та гуманітарне питання має виходити на перший план. А людство зараз переживає перехідний етап від індустріального суспільства до суспільства з інформаційною культурою. Людство стоїть на порозі шостого технологічного рівня суспільного способу життя.

Метою статті є аналіз проблеми людяності як ключового та ціннісного підґрунтя існування та розвитку освіти. Соціальне пізнання сучасного стану освіти слугує методологічним інструментом виявлення недоліків у царині освіти та водночас сприяє окресленню тенденцій і перспектив розвитку освіти як всеохоплюючого суспільного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформація сучасної цивілізації та її інтенсивний розвиток привели до суттєвих змін в духовному та політико-економічному житті українського суспільства. Зокрема, маємо критичні зміни в стані освітнього простору.

Т.Н. Кучера, Л.І. Насонова, В.В. Дейнека (2015) стверджують, що становлення інформаційного суспільства «ґрунтується на розвитку і системній взаємодії науки, освіти та інновацій» (Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи», 2015, с. 58). Освіта теж має не лише дотягуватися до рівня розвитку суспільства, але й працювати на випередження, принаймні, не відставати від нових тенденцій. Водночас не варто відкидати здобутків освітнього минулого, що засвідчили свою ефективність. М. Фуко (1982), розглядаючи герменевтику суб'єкта в контексті діалектики філософії та духовності, називав філософією

«таку форму думки, котра задається питанням, що дозволяє суб'єктові осягати істину, ту форму думки, яка прагне визначити умови і межові

можливості пізнання істини суб'єктом. Якщо це назвати філософією, то...духовністю можна назвати той пошук, ту практичну діяльність, той досвід, через посередництво яких суб'єкт здійснює у самому собі перетворення, що необхідні для пізнання істини. Тоді духовністю можна буде назвати сукупність цих пошуків, практичних навичок і досвіду, якими повинні бути очищення, аскеза, зречення, звернення погляду всередину самого себе, зміна буття, що пред'являють – не для свідомості, а для самого суб'єкта, для його буття – ту ціну, яку він повинен заплатити за оволодіння істиною» (Фуко, 1991, с. 286).

Тобто істину осягати не просто. Осягнення істини відбувається у процесі здобуття знань та у процесі розвитку духовності людини, що здійснюється шляхом певних внутрішніх зусиль та веде до зміни не лише особистісної, але й до зміни навколишнього буття. Адже

«суб'єктивна реальність людини проявляється когнітивно та цілісно у творчо-діяльному процесі... Предметний світ, у який «кинута» людина своїм народженням, осягається в ході соціалізації значною мірою через слово (мову), оскільки цей світ уже здобутий, освоєний (отже названий) попередніми поколіннями і наданий нащадкам як скарб» (Біленко, 2003, с. 21).

Ще задовго до пандемії (бо життя тепер набуло рис, що окреслюють події до пандемії Covid-19 та після неї) в українському освітньо-науковому просторі в навчальному посібнику з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» (2015) з'явилося розуміння того, що необхідно здійснити рішучі кроки у напрямі формування суспільства знань.

«Основні акценти сьогодні мають бути перенесені на завдання прискореного інноваційного розвитку, переходу до стратегії економіки, яка базується на знаннях. В її основі лежать інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, наука, процеси трансферу результатів творчої діяльності у виробництво матеріальних і духовних благ» (Кучера, Насонова, Дейнека, 2015, с. 59).

Теретично можна погодитися з такими тезами. Але в сучасній українській державі немає належних соціально-економічних умов для реалізації таких завдань сьогодні. Практично в освітньому просторі існує низка реалій, що є «слабкою ланкою» у системі розвитку освіти та суспільства загалом. Невідповідність освіти «духові часу» відіграє свою руйнівну функцію у навчально-виховному процесі.

Основний матеріал. Загальноприйнято розглядати проблему щастя та «сродної праці» як деяку діалектичну єдність у філософському вченні Григорія Сковороди. Вони мають, зрештою,

й окремі субстанційні буттєві тлумачення, що окреслюють сенс життя людини, її земну долю та життєвий вибір. Духовна складова частина є надзвичайно важливою, оскільки в людині те ж духовне і є метафізичним, тобто має божественну сутність та надфізичну (точніше, «після фізичну»), хоча єдність душі й тіла, за Сковородою, пояснюється через дwonатурність людини та інших світів. У «Розмові п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» (1995) Сковорода спонукає до роботи над своїм внутрішнім та зовнішнім станом: «Немає кориснішого й важнішого, як богомудро управляти зовнішньою, домашньою й внутрішньою економією, тобто пізнати себе й зробити порядок у власному серці» (Сковорода, 1995, с. 245 – 246). Особистість має різні вияви, а робота над «серцем» як основою «внутрішньої невидимої натури» є надважливою та надважкою, бо це постійне самопізнання з метою самовдосконалення.

Варто підкреслити саме соціальну складову частину проблеми щастя та «сродної праці». Духовне та божественне перетинаються у соціальному з'явленні чи вияві. Одним із таких значущих явищ постає освіта, де зосереджений «світ символів» Сковороди у культурному здобутку людства. Учителем повинна бути особа, яка має божественне покликання навчати, нести світло знання. Тому виникає питання: чи покликання та «сродна праця» – це одне й те ж? Якщо пояснювати «сродну працю» як те, що належить людині від народження як задаток, то тоді це тотожні поняття. Не можемо остаточно заперечувати чи відкидати природні задатки людини, як духовного, так і фізичного плану, хоча, якщо їх не розвивати, не зважати на них, не відкривати їх у собі, то й вони не з'являться, не виявляться, залишаться у зародковому стані. Слідом за Сковородою, Іван Франко стверджував, що найціннішою є для людини саме праця як соціокультурна реалізація себе.

Суспільно-культурний окіл здатен створювати умови для розкриття себе і реалізації особистості у сфері «сродної праці». А може, й навпаки: «створити» несприятливі, деструктивні умови, що будуть руйнувати особистість чи не допомагати-муть у соціально-культурному становленні через освіту в тому числі. Суспільні умови конструктивного характеру дуже тісно пов'язані з навчально-виховним процесом, тобто з освітою. Аматорство теж має право на повноцінне існування, оскільки любити своє хобі – це означає постійно вдосконалюватися у ньому, вправлятися. У контексті здобуття освіти маємо розуміти аматорство і як самоосвіту, самовиховання, самовдосконалення, роботу над своєю душею та входження у світ культури. Так само здобуття певної спеціальності

повинно бути пов'язане з постійною працею над собою, практикуванням, підвищенням кваліфікації (без іронії) та оволодінням будь-якими іншими навичками, знаннями, уміннями, які зараз називають (заміняють, але чи повноцінна така заміна?) компетентностями. Адже освіта повинна відповідати вимогам часу, «духу часу», новим тенденціям та накресленим перспективам. Важливо обирати професії, які затребувані та будуть затребуваними у майбутньому, саме в цьому вбачаємо суспільну складову частину, що пов'язана з крокуванням (а радше, рухом зі швидкістю світла у цивілізованому світі та черепащачим рухом в українському суспільстві) до нового технологічного ладу. Це не означає, що все старе треба забути й відкинути. Навпаки, багато чого «старого» варто залишити, якщо це позитивні речі, як наприклад, виховання, деякий примус до навчання, опанування фундаментальних знань, умінь, навичок, що були й будуть основою становлення людини як освіченої та культурної особистості. Звісно, що варто йти в ногу з часом, тому треба враховувати нові тенденції розвитку науки та техніки, а також гуманітарної складової частини, щоби вносити суттєві корективи в освіту, а далі усупільнювати, здійснювати та реалізовувати ці новинки в житті. Бо від зміни лише вивіски, назви не можливо змінити суть процесу. З іншого боку, відомо, що як корабель назвеш, так він і попливе. Від оптимізації та реформування в сучасній освіті теж залишається бажати кращого, оскільки за, здавалось би, новими оригінальними назвами криється не завжди суть, що буде корисною для освіти, освітян та суспільства загалом.

Можливе й тлумачення «сродної праці» як соціальної діяльності. Людина здійснює свій життєвий вибір щодо професії, яка вже існує у суспільстві. Відчуття та усвідомлення поклику до певної трудової діяльності теж важливий момент, але не менш важливо опанувати цієї професією, бути готовим до неї та отримувати задоволення від цієї професії. Якщо це освітянська нива, то вона пов'язана, як із позитивними, так і з негативними чи неприємними моментами, як, зрештою, будь-яка інша професійна стежка. На переконання проф. Т. Біленко, освіта – це «функція соціуму, необхідна для його інтелектуального відтворення і розвитку; вона перебуває під пильним контролем розмаїтих інституцій, які покликані сприяти трансляції культури, соціалізації особистості, вихованню нових поколінь» (Біленко, 2003, с. 159). Далі дослідниця зауважує, що

«суспільство використовує освіту для того, щоб мати особистість, сформовану за визначеною моделлю (взірцем), і вважає, що це – оптимальний варіант. Але чого хоче сама особистість? І як їй збагнути, що насправді їй потрібно? Це залежить

від світоглядних орієнтацій, а вони формуються довкіллям, у якому визначальна роль належить соціальним інституціям: сім'ї, школі, референтній групі» (Біленко, 2003, с. 159).

Учитель має справу з людиною, з майбутнім поколінням. Тому людиноцентричність важлива не лише в освіті, а й в суспільстві, частиною якого є освіта. Культуроцентричність є вельми значущою рисою освіти, оскільки культура постає як «третьої суб'єкт» в освітньому просторі, на думку професора Володимира Возняка: «Найістотнішим є факт, що цей суб'єктний контекст втягує у себе предметний матеріал вже не як об'єкт вивчення, насичення, споживання, а саме як культурний зміст» (Возняк, 2008, с. 246). Суб'єкт педагогічної діяльності «може мати безліч імен: “спілкування”, “співробітництво”, “свобода”, “дух”, “культура”» (Возняк, 2008, с. 248). Головно, щоб особистість відчувала дух свободи: «Атмосфера первісно даної свободи постає необхідною умовою становлення по-справжньому вільних людей» (Возняк, 2008, с. 248).

У сучасній освітній парадигмі декларується людиноцентричність. Але в гонитві за реалізацією себе як учителя, чи як учня, чи як «готового спеціаліста» ця людиноцентричність поглинається освітою, суспільством, земним світом, який хоче ввійти в людину, за Сковородою. А найвища мета життя вбачається, на думку філософа, у досягненні щастя. У праці Сковороди «Кільце (Дружня розмова про мир душевний)» (1995) зазначається: «як здоров'я має свою осілість не зовні, а всередині тіла, так мир і щастя в найглибшій точці душі нашої перебуває і є здоров'ям її, а нашим блаженством» (Сковорода, 1995, с. 262). Саме щастя має відкрити в собі кожна людина через самопізнання. А самопізнання здатне також віднайти у собі таланти як дар божий, який може розумітися як «сродна праця». У «Вхідних дверях до християнського добродія» (1995) Григорій Сковорода застерігав та навчав: «Численні тілесні потреби очікують тебе, та не в них щастя, бо серцю твоєму потрібне лиш одне, і там Бог і щастя, воно недалеко. Близько. У серці та в душі твоїй» (Сковорода, 1995, с. 54). Звісно, що богопізнання – це найголовніша мета самопізнання, за Сковородою. Якщо дивитися на цю проблему через суспільний фокус, а ще й крізь призму освіти, то можна побачити багато аспектів, які мають місце у сучасному освітньому просторі. Або ж повинні бути складовою частиною справжньої фундаментальної освіти, яка мала б мати світоглядну та образотворчу (у широкому розумінні) щодо особистості функції. Здобуття знань – це важкий шлях, навіть, тернистий, але вартий того, щоб пізнавати світ і людину засобами наук, як природних, так і гуманітарних. Так само шлях

самопізнання та Богопізнання – це важка праця над собою, над своїм серцем як серцевиною духовного світу людини. Сковорода у «Розмові, що називається Алфавіт, або Буквар миру» (1995) наголошував на самопізнанні та пошуку щастя всередині самого себе: «Твоє щастя, і твій мир, і твій рай, і твій Бог є всередині тебе» (Сковорода, 1995, с. 311). Діалектика покликання та вільної реалізації особистості, в тому числі, у професійному сенсі чи у якійсь царині «заняття для душі», полягає у складності причин, умов та наслідків різних чинників. До перешкод можуть належати: оцінювання, радше відсутність оцінок у початковій школі, невідповідність оцінювання та рівня знань учнів чи студентів, відмова від похвали чи картання за успіхи чи недоліки, опосередковане навчання-спілкування, яке не спонукає живому безпосередньому діалогу та взаємодії, нівеляція етико-моральної складової частини, що веде до втрати людяності. Адже людина пізнає себе і через довколишнє суспільно-культурне середовище, тобто і через інших особистостей – однолітків, наприклад, чи тих, на з кого можуть брати, бажано, позитивний приклад. А після онлайн навчання при зустрічі віч-на-віч студент та вчитель тепер часто не впізнають один одного, хоча спілкувалися впродовж семестру чи навчального року через інтернет-платформи. Живе безпосереднє спілкування починає ставати величезною розкішшю та благодаттю, яку доведеться повертати, відроджувати та виборювати, щоб освіта залишала за собою часточку втаємниченості та чогось надважливого у суспільстві як царина, що покликана готувати-навчати та виховувати майбутнє покоління. Не маємо на увазі надтаємничість, якою відома Піфагорійська школа з її строгими правилами. А Дмитро Чижевський (2005) відзначав деякий анархізм у філософії Сковороди, прагнення до волі, свободи, козацького запалу. Можемо підкреслити ці людські риси, оскільки вони мають творчий характер, якщо їх застосувати у сучасній освітній чи трудовій царині загалом. І досягнення щастя Сковорода вбачав через віднайдення свободи, яку можуть забезпечити знання та заняття улюбленою суспільною справою. Етична проблематика у мандрівного філософа-педагога ґрунтується на християнських чеснотах та тісно пов'язана із суспільними умовами буття пересічних селян. Тобто аскетичному способу життя Сковорода надавав перевагу, бо вважав, що духовне зростання та просвітлення ведуть до «чистої» совісті, що надзвичайно актуальними постають у сучасних умовах кризи освіти, кризи духовності, кризи людяності. Щоб подолати ці кризові явища, варто зазирнути углиб морально-етичної проблематики, яку порушував Сковорода, та наповнювати освіту тими змістами,

які б сприяли творенню культурної особистості, що прагне щастя через спраглисть до знань, через оволодіння свободою. Вільна особистість здатна саморозвиватися та віднаходити себе у тій ніші суспільного буття, яка буде їй до душі та не буде суперечити совісті.

Григорій Сковорода зауважував «утаємниченість» через символічно-алегоричні поетичні твори та філософські трактати. Хоча, радше, мав на увазі процес діалогу людини із собою та з Богом. Але чому б не повернути такий діалог та діалогізм в сучасну освіту, не повернутися обличчям до людини, до її людського внутрішнього, щоб вона змогла себе реалізувати у сучасному непростому, бурхливому, швидкоплинному світі. Діалог повинен залишатися основою спілкування в освітньому просторі. Без належної та відповідної (часові, умовам, професії тощо) освіти не можливо віднайти себе у тій чи іншій праці. У будь-якій можна, але чи здобуде людина щастя у такому разі? Зрештою, чи зможе забезпечити себе, щоб вижити. З іншого боку, для некваліфікованих робіт не потрібно жодних дипломів, і в простій щоденній рутині людина може віднаходити щастя. Але чи цього кожній людині буде достатньо? Чи не повернемося тоді до середньовіччя чи первіснообщинного ладу? Адже суспільний поступ здатен деградувати та прогресувати, і багато що залежить від освіти, яка не лише здатна на створення певних реальних плодів відразу, але й своєю науковою складовою проливає світло «науки та знань» на далеку перспективу.

Свого часу І. Франко у статті «Теорія і розвій історії літератури» (1978) відзначав колосальний цивілізаційний поступ з появою письма, оскільки «до нас починає промовляти душа чоловіка безпосередньо, устами до уст, і ми відразу здобуємо можливість заглядати в душу, в чуття, змагання, радощі й смутки прадавніх, давно загиблих і забутих поколінь» (Франко, 1978, с. 383). Варто наголосити на ціннісному значенні гуманітарного знання, мистецької обізнаності. Адже «література – се найвищий вицвіт цивілізації, найкраще її мірило» (Франко, 1909, с. 383). В Україні філософська думка була тісно пов'язана з культурою «книжництва» та педагогіки. У короткому енциклопедичному словнику «Соціальна філософія» читаємо: «Філософія книжництва розвивалася в Україні як традиція прочитання та розуміння мудрої книги, адекватно авторському задуму» (Андрущенко, Горlach, 1997, с. 270-271). Прагнення до здобуття природничо-наукових знань та суспільно-політично-економічних знань І. Франко оцінював як основу, що стане на озброєнні освіченої особистості, яка здатна буде долати хворобливі явища суспільного організму на шляху його поступу. У статті «Мислі о еволюції

в історії людськості» (1986) І. Франко зауважував, що «в понятті еволюції містяться поруч себе і понад собою два супротивні процеси: поступ наперед і поступ назад. Поступ наперед є проявою первісною, переважаючою і нормальною; поступ назад – проявою пізнішою і хоробливою» (Франко, 1986, с. 81).

Лідія Вербицька, досліджуючи проблему людини та природи в науковій концепції Камєняра, резюмує: «очевидний ланцюг філософської взаємодії проглядається крізь наукову спадщину Івана Франка: Бог – природа – людина – цивілізація, суспільство» (Вербицька, 2018). Таке поєднання у ланцюгу взаємодії та взаємовпливів проливає світло на низку проблем, що мають місце у сучасному суспільстві та можуть бути вирішені засобами природознавства, гуманітаристики, релігійної та світської, культурологічної та мистецької освіти.

Наталія Кобринська звертала увагу на зростання ролі освіти для належного суспільного становища жінки на межі XIX – XX століть.

«Між іншими подибалася я тут з Гофмановою. На піддражену уже давніше мою цікавість щодо личних відносин жінок до мужчин Гофманова була дуже важним набутком. Я її читала дійсно з великим заняттям, через що ще більше будилося в мені думок щодо положення в суспільстві жінки» (Кобринська, 1980, с. 317).

Н. Кобринська сама йшла шляхом здобуття домашньої освіти через знайомство з різними книжками, тобто через художню, наукову та публіцистичну літературу і спонукала інших жінок долучатися до освітньо-культурного простору, «реалізуючи мої думки на фактичній дорозі жіночої самостійності» (Кобринська, 1980, с. 322).

Видатні постаті філософії та мистецтва – Г. Сковорода, І. Франко, Н. Кобринська – займалися не лише творчістю, наукою чи освітою, але й долучалися до активної громадської діяльності. Вони здобули освіту через читання книжок, а далі ширили знання та ідеї через власноруч створені і написані книжки. Н. Кобринська розпочинає розповідь про свій життєвий шлях в статті «Автобіографія» (1980) саме з опису про здобуття освіти: «Науку побирала я дома. Мала якийсь час учительку. А далі учив мене батько. Я від малої дитини любила читати. Яка була вдома книжка, я її читала; розуміла чи не розуміла, але читала» (Кобринська, 1980, с. 315–316). Одна із провідниць жіночого руху в Галичині Н. Кобринська писала: «Я через літературу дійшла до зрозуміння положення жінки в суспільності – тож хотіла-м і других повести на ту дорогу» (Кобринська, 1980, с. 322). Завдяки знайомству з І. Франком та М. Драгомановим, Н. Кобринська «стала пізнавати, що лиш на національних підставах може

підвестися маса до загальної культури і цивілізації» (Кобринська, 1980, с. 320). В «Автобіографії» та в статті «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах» авторка аналізує соціальні верстви тогочасного галицької спільності, яка складалася з селянства та панства, тобто селянок та панночок. Селянки були, переважно, русинками, а панночки – польками чи німкенями. Окремо наголошує на інтелігенції, яка посідала окреме місце у суспільстві саме завдяки освіченості. До освіченої когорти галичан, здебільшого, належало духівництво. Батько Н. Кобринської Іван Озаркевич теж був священиком, тому міг забезпечити здобуття освіти для своєї дочки.

Діалогічність освіти, формування співтворчості, взаємодії з культурою через слово, спілкування як освітній феномен наповнюють освітній простір людяністю. У сучасних освітніх реаліях все частіше та інтенсивніше витісняється «жива» книга та книжність з освітньо-педагогічного простору. Не заперечуємо існування та користування електронними джерелами, але в цьому випадку суцільна цифровізація чи діджиталізація може бути недоречною, зрештою, ще й не можливою, бо велика кількість книг неоцифрована.

Освіта – це та галузь людського буття, що повинна готувати повноцінну особистість, яка здатна орієнтуватися у реальних процесах, жити, а не виживати. Освіта не належить до суто філософських понять, але має різні тлумачення. Серед основних тлумачень освіти зацентруємо увагу на таких: 1) «цілеспрямоване поширення знань, досвіду, ціннісних орієнтацій»; 2) «освянення, прояснення, перетворення «темного» (неясного, незрозумілого, незбагненого, незнаного, неусвідомленого) у «світле» (ясне, зрозуміле, знане, усвідомлене, придатне для використання)»; 3) школа, тобто «організоване і контрольоване поширення знань, досвіду, ціннісних орієнтацій; засвоєння моделей і набутих зразків поведінки»; 4) «визначення освіти як органічної єдності навчання і виховання» (Соціальна філософія, 1997, с. 270).

Крайнє тлумачення освіти – це

«організований чи самодіяльний навчально-виховний процес, коли в нерозривному зв'язку відбувається повідомлення і засвоєння знань, а також формування світогляду, характеру особистості. У такому значенні освіту варто розуміти як вироблений суспільством механізм передачі і засвоєння історичної і культурної спадщини; цілеспрямоване соціокультурне успадкування минулого досвіду задля актуальних потреб та перспективи» (Соціальна філософія, 1997, с. 270–271).

Тому найприскіпливішу увагу варто спрямовувати на вивчення проблем сучасної шкільної освіти. Бо саме школа (ліцей) тепер готують

майбутнє нашого суспільства та держави. Щодо цієї тези, то треба наголосити на таких трьох галузях духовного життя суспільства: освіта, медицина, право. Не важливо, в якому порядку вони названі, але те, що ці «три кити» мають функціонувати повноцінно та взаємодіяти конструктивно для кожної людини, це одна з істин, яка повинна бути реалізована для перспективи розвитку України як соціальної та правової держави.

Сьогодні в Україні освіта на всіх рівнях скорочується (читай «оптимізується», «реформується» тощо), ускладнено навчальну програму у початкових класах, що аж ніяк не сприяє здобуттю міцних основних знань з арифметики та грамотності. Якщо не закласти фундамент початкових знань, не навчити вчитися, то опанування подальших знань опиниться під загрозою. Наступає ще одна нівеляція (обеднання, замість міждисциплінарних зв'язків) профільних предметів у середніх класах. Ще можна буде вибирати предмети для вивчення. Вибір предметів, звісно, може мати місце в шкільній освіті, але він може стосуватися лише додаткових дисциплін, які не є базовими для пізнання природи та людини. Не витримує критики намагання зробити недоступною для всіх, хто бажає, профільну середню освіту, яка поділятиметься на академічну «із поглибленим вивченням окремих предметів з орієнтацією на продовження навчання в університеті» та професійну, яка «поряд зі здобуттям повної загальної середньої освіти забезпечує отримання першої професії (не обмежує можливість продовження освіти)» (Нова українська школа, 2016, с. 22–23). Знову теоретичні засади розходяться із сьогоденними освітніми реаліями, коли, за умови бажання вступити в 10-й клас, така можливість зникає через відсутність старших класів у низці українських державних закладах (школах-ліцєях).

Щодо переходу на новий рівень у структурі шкільної освіти, то запроваджено контроль: і внутрішній, і зовнішній, але саме на етапах переходу з початкової школи до базової, і, далі – до профільної. Хоча у початковій школі учні не будуть ознайомлені з процедурою справжнього оцінювання, як і з дисципліною та серйозністю процесу навчання та виховання, які заміщаються, на жаль, суцільною грою, забавою, утіхою. Не заперечуємо застосування ігрових методів в освітньому процесі, проте вони не мають ставати основними чи єдиними навіть у початковій школі. Адже навчально-виховний процес – справа надзвичайно важлива, серйозна, марудна, копітка і має мати вагу державотворчу, суспільно-корисну та культурно творчу! Учнів потрібно поступово готувати до розуміння того, що навчатися потрібно, розвиватися треба, самовдосконалюватися необхідно. Тому треба поступово готуватися й до здачі

екзаменів в усній та письмовій формі. Отримання оцінок тісно пов'язане з відповідальністю учня (студента, здобувача) за підготовку у процесі навчання та з відповідальністю вчителя за критерії оцінювання та виставляння оцінок учням. У такому випадку формуються здатності до критичної оцінки власних знань та умінь з метою вдосконалення. Зворотній бік оцінювання теж може мати певні недоліки, але навчально-виховний процес не передбачає бути беззмарним, без труднощів та неприємних моментів, яких, звісно, бажано уникати, але позбутися загалом важко. Як відомо, у навчанні повинно бути важко, щоб потім у житті та праці було легше. Окрема тема – це якість знань, якій тепер приділяють радше номінальну, а не змістовну увагу. Адже йдеться про формування світогляду особистості учня, від якого справді залежить майбутній розвиток суспільства. Маємо згадати і світоглядні орієнтири вчителя, які повинні бути всебічними, а не однобокими. Вчитель свою суб'єктивну думку не повинен накидати учневі, а мав би викладати об'єктивну інформацію, до якої тяжіє наука. Плюралістичність та діалектичний підхід можна було б взяти на озброєння при вивченні гуманітарних наук, зокрема історії. Проблеми з грамотністю теж можуть виникати через неусталеність в українському правописі та зміни, які кардинально відрізняються від тих, які тривалий час мали місце в українському правописі. А про фонетику та акцентологію теж треба окремо говорити, оскільки в українській мові є й неусталені наголоси, а від наголосів часто залежить значення слова. Тож, коли ще й у цьому розділі мовознавства відбуваються кардинальні зміни, то й засвоїти існуючі наголоси не завжди вдається правильно, відповідно до змісту слова чи його структури, а вивчити нововведення не під силу іноді й самим вчителям. Білінгвізм та суржик теж, як виявляється, стали проблемою ще й з політичним забарвленням, що веде не до уникнення гострих кутів в освіті та суспільстві загалом, а до міжособистісної ворожнечі й до розділення суспільства за мовною, культурною (читай: світоглядною) ознакою.

В умовах нових інформаційних викликів часу людині (і вчителєві й учневі) все більше доводиться мати справу з віртуальним світом, цифровим середовищем, новітніми технологіями, які справляють суперечливий вплив.

«З одного боку, становлення інформаційного суспільства відкриває нові перспективи для інтенсифікації та розширення культурної комунікації, взаємодії, реалізації сутнісних сил людини. Але разом з тим, породжує небезпеку маніпулювання індивідуальною, груповою і масовою свідомістю, трансформації соціально-психологічного клімату,

інформаційної залежності. Все частіше фахівці стали говорити про виникнення кризових явищ у сфері моралі, культури, психологічного здоров'я суспільства» (Нова українська школа, 2015, с. 58).

Ці думки мали місце в науково-освітньому дискурсі ще до пандемії. Тепер ми осмислюємо їх крізь призму нових реалій, а саме після онлайн навчання, дистанційності спілкування в освітньому просторі. Ізольованість у міжособистісній взаємодії в процесі онлайн навчання виявила низку проблем не лише в царині освіти, але й процесах спілкування як обміну людяністю, як характеризує спілкування та аналізує його в підручнику «Історія і теорія етики» В. Мовчан (2003).

Висновки. Кризові та «хворобливі» явища в освіті породжені такими ж характеристиками суспільного стану. Діалектичний взаємозв'язок суспільства, та культури через освіту і, навпаки освіти через епідемію в духовно-гуманітарній

складовій суспільства та сучасної цивілізаційно-культурної ситуації потребують негайних втручань, але не постійних реформ, що більше нівелюють усі попередні культурно-освітні здобутки, ніж творять нову школу та освіту, що аж ніяк не сприяють просвітленню душі кожної людини, її проявленню, її образотворенню. Орієнтовними тенденціями розвитку освіти повинні стати духовність, філософія, філософія освіти, прагнення до знань, а не обмін інформацією, досягнення щастя кожною особистістю засобами освіти, а саме гуманітарної освіти, формування умов з боку держави для забезпечення належного рівня освіти та реалізації особистості у суспільстві як вільної, повноправної, освіченої та щасливої Людини. Над імплементацією саме таких ідей варто працювати та втілювати їх в життя, треба будувати справжню освіту як осереддя людяності, культури та духовності, царину науковості та технологічності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленко Тетяна. Феномен слова в українських реаліях: (Філософ. аспект): Монографія. К. : Знання України, 2003. 432 с.
2. Вербицька Л. Людина і природа в науковій концепції Івана Франка. 2018. URL.: <https://md-eksperiment.org/post/20180726-lyudina-i-priroda>
3. Возняк В.С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія / В.С. Возняк. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. 357 с.
4. Євдокимов В.І., Микитюк О.М. Г.С. Сковорода про виховання молоді. Педагогіка і психологія: збірник наукових праць: присвяч. 275-й річниці від дня народж. Г. Сковороди / М-во освіти України, Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Випуск 6. Харків, 1998. С. 3–4.
5. Кобринська Н.І. Вибрані твори. К. : Дніпро, 1980. 446 с.
6. Козлов Є. Хочеш бути щасливим – будь ним. Університетська кафедра. 2012. № 1. С. 68–78. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukaf_2012_1-9
7. Мовчан В.С. Історія і теорія етики. Курс лекцій. Навч. посібник / В.С. Мовчан. Дрогобич : Коло, 2003. 512 с.
8. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». / Т.Н. Кучера, Л.І. Насонова, В.В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
9. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / За заг. ред. Михайла Грищенка. Ухвалений рішенням колегії МОН 27/10/2016. URL.: <http://www.mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
10. Попович М.В. Діалог культур і раціональність // Історія філософії: Досвід теоретичної саморефлексії. К. : Укр. центр дух. культури, 1998. С. 69-71.
11. Сковорода Г. Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба. Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с.
12. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / Загальна редакція і укладання: В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. Київ-Харків : ВМП «Рубікон», 1997. 480 с.
13. Фоменко Л., Янко Ж. Концепт «ненормального» в філософії М. Фуко. Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» / ред. кол. Н. Скотна (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 42. С. 317–328.
14. Франко, І. Мислі о еволюції в історії людськості. Повне зібрання творів у 50-ти томах. Т. 45. К.: Наукова думка, 1986. С. 76–139.
15. Фуко Мишель. Герменевтика суб'єкта. Курс лекцій в Коллеж де Франс, 1982. Выдержки (перев. с франц. И.И. Звонаревой) // Социологос / Сост, общ.ред. и предисл. В.В. Винокурова, А.Ф. Филиппова. М. : Прогресс, 1991. С. 284–311.
16. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. Філософські твори: в 4-х тт. Т.1. [Під ред.В. Лісового]. К. : Смолоскип, 2005. С. 163–388.

REFERENCES

1. Bilenko T. (2003). Fenomen slova v ukrayins'ky`x realiyax: (Filos.aspekt) [The phenomenon of the word in the Ukrainian realities: (Philosophical aspect)]. Monografiya. Kyiv. : Znannya Ukrainy. 432 p. [in Ukrainian].
2. Verbycz'ka L. (2018). Lyudy`na i pry`roda v naukovij koncepciyi Ivana Franka. [Man and nature in the scientific concept of Ivan Franko]. Retrieved July, 26, 2018, from <https://md-eksperiment.org/post/20180726-lyudina-i-priroda>. [in Ukrainian].

3. Voznyak V.S. (2008). Spivvidnoshennya rozsudku i rozumu yak filosofsk`ko-pedagogichna problema [The ratio of reason and reason as a philosophical and pedagogical problem]. Monografiya. Drogoby`ch : Redakcijnno-vy`davny`chy`j viddil Drogoby`cz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy`tetu imeni Ivana-Franka. 357 p. [in Ukrainian].
4. Evdokimov V.I., Mykytyuk O.M. (1998). G.S. Skovoroda pro vy`xovannya molodi. [G.S. Skovoroda on the education of youth]. Pedagogika i psy`xologiya: zbirny`k naukovy`x prac` : pry`svyach. 275-j richny`ci vid dnya narodzh. G. Skovorody` / M-vo osvity` Ukrainy`. Vol. 6. Kharkiv, p. 3–4. [in Ukrainian].
5. Kobry`ns`ka N.I. (1980). Vy`brani tvory`. [Selected works]. Kiyiv : Dnipro, 446 p. [in Ukrainian].
6. Kozlov Y. (2012). Xochesh buty` shhasly`vy`m – bud` ny`m. [Do you want to be happy – be him]. University Department. № 1. P. 68-78. [in Ukrainian].
7. Movchan V.S. (2003). Istoriya i teoriya ety`ky`. [History and theory of ethics]. Kurs lekcij. Navch. posibny`k / V.S. Movchan. Drogoby`ch : Kolo, 512 p.
8. Navchal`ny`j posibny`k z kursu «Filosofiya osvity`» dlya osib, shho navchayut`sya v magistraturi za special`nistyu (2015). [Textbook for the course "Philosophy of Education" for students studying for a master's degree in "Higher School Pedagogy"]. «Pedagogika vy`shhoyi shkoly`». / T.N. Kuchera, L.I. Nasonova, V.V. Dejneka. Kharkiv : XNMU, 63 p. [in Ukrainian].
9. Nova ukrayins`ka shkola (2016). [New Ukrainian school]. Konceptual`ni zasady` reformuvannya seredn`oyi shkoly` / Za zag. red. My`xajla Gry`shhenka. Uxvaleny`j rishennyam kolegiyi MON October, 27, 2016. URL: <http://www.mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
10. Popovy`ch M.V. (1998). Dialog kul`tur i racional`nist`. Istoriya filosofiyi: Dosvid teorety`chnoyi samorefleksiyi. [Dialogue of cultures and rationality. History of Philosophy: The experience of theoretical self-reflection]. Kiyiv: Ukr. centr dux. kul`tury`, P. 69–71. [in Ukrainian].
11. Skovoroda G. (1995). Rozмова, shho nazy`vayet`sya Alfavit, abo Bukvar my`ru. Piznaj v sobi lyudy`nu [A conversation called the Alphabet, or the Primer of Peace. Get to know a person] / Translated M. Kashuba. Translated poeziyi V. Vojtovy`ch. L`viv : Svit, 528 p. [in Ukrainian].
12. Social`na filosofiya (1997): Korotky`j Ency`klopedy`chny`j Slozny`k. [Social philosophy: Short Encyclopedic Dictionary]./ Zagal`na redakciya i ukladannya: V.P. Andrushhenko, M.I. Gorlach. Ky`yiv-Kharkiv : VMP «Rubikon», 480 p. [in Ukrainian].
13. Fomenko L., Yanko Zh. (2021). Koncept «nenormal`nogo» v fy`losofy`y` M. Fuko [The concept of "abnormal" in the philosophy of M. Foucault]. Lyudy`noznachni studiyi : zbirny`k naukovy`x prac` Drogoby`cz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy`tetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filosofiya» / red. kol. N. Skotna (golovny`j redaktor) ta in. Drogoby`ch: Vy`davny`chy`j dim «Gel`vety`ka», Vy`pusk 42. P. 317–328. [in Russian].
14. Franko, I. (1986). My`sli o evolyuciyi v istoriyi lyuds`kosti [Thoughts on evolution in the history of mankind]. Povne zibrannya tvoriv u 50-ty` tomax. T. 45. Ky`yiv.: Naukova dumka, P. 76–139. [in Ukrainian].
15. Fuko My`shel (1991).` Germenevty`ka subjekta. Kurs lekcij` v Kollezhe de Frans, 1982. [Hermeneutics of the subject. Course of lectures at the Collège de France, 1982]. Vyderzhky` (perev. s francz. Y`.Y`.Zvonarevoj) Socy`ologos / Sost. obshh. red. y` predy`sl. V.V. Vy`nokurova, A.F. Fy`ly`ppova. Moscow : Progress, P. 284–311. [in Russian].
16. Chy`zhevs`ky`j D. (2005). Filosofiya G.S. Skovorody` [Philosophy of GS Skovoroda]. Filosofsk`ki tvory` : v 4-x tt. T.1. [Pid red.V. Lisovogo]. Ky`yiv : Smolosky`p, P. 163–388. [in Ukrainian].